

сті кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави: матеріали V звітної науково-практичної конф. фак. кримінальної міліції Львівського державного університету внутрішніх справ (14 квітня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 168–176.

8. Кулешник Я.Ф. Модель системи інформаційної безпеки у Windows / Я.Ф. Кулешник, Т.В. Рудий, А.Т. Рудий // Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами: матеріали науково-практичного семінару (4 грудня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 89–93.

9. Руда О.І. Аутсорсинг у сфері інформаційних технологій / О.І. Руда, І.І. Руда // Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами: матеріали науково-практич. конф. (24 грудня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 196–200.

УДК 65.012.8:33+338.45

Ю.О. Гершуненко

ВИРОБНИЧО-ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ У СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Розглянуто сутність та специфіку інноваційного розвитку виробничо-експортного потенціалу, згруповано існуючі підходи до його оцінки.

Ключові слова: виробничо-експортний потенціал, інвестиції, економічна безпека.

Рассмотрены понятие и специфика инновационного развития производственно-экспортного потенциала, сгруппированы основные подходы к его оценке.

Ключевые слова: производственно-экспортный потенциал, инвестиции, экономическая безопасность.

The essence and specific of innovation development of industrial-export potential are considered in the article and the existing approaches to its evaluation are classified.

Key words: production and export potential, economic security, system strengthening economic security, investments.

Постановка проблеми. Економічна безпека держави є складовою національної безпеки на рівні особи, суспільства і держави; здатність держави забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб і стійкого економічного розвитку її забезпечення тісно

пов'язане з ефективністю використання виробничо-експортного потенціалу країни та задіянням механізмів його ефективної реалізації (інституціональних, податкових, технологічних, соціальних тощо). Недоліками більшості існуючих методів оцінки використання виробничо-експортного потенціалу є те, що вони не враховують впливу його реалізації на економічну безпеку держави та не дають можливості оцінити якість середовища розвитку виробничо-експортного потенціалу.

Стан дослідження. Питання виробничо-експортного потенціалу країни (ВЕП), у контексті глобалізації знайшли своє висвітлення в працях В. Андрійчука, А. Мокія, В. Сіденка, Я. Жаліла, А. Кредісова, А. Мазаракі, Лі Хуа, С. Шаповала, Т. Негрія, А. Поручика, О. Власюка, Ю. Кіндзеровського, П. Кругмана. Дж. Бхагваті, Лі Куан Ю. Вони розглядали проблему дисбалансу розподілу робочої сили між країнами, вплив міграції на розвиток виробничо-експортного потенціалу країни та можливість балансування нерівномірного розподілу кадрового потенціалу за допомогою фіскальних інструментів. У той же час сутність поняття виробничо-експортного потенціалу, його структури, індикаторів формування та реалізації і потребує подальшого вивчення.

Метою дослідження є обґрунтування значущості впливу використання виробничо-експортного потенціалу на економічну безпеку держави.

Виклад основних положень. На макро-, мезо- та мікрорівні потенціал розглядається в контексті ресурсозабезпечення певної території, спроможності виробляти та реалізовувати конкурентоспроможну продукцію на внутрішньому та зовнішніх ринках [1–3]. Окрім цього виробничо-експортний потенціал розподіляється на реалізований та нереалізований, а з огляду на ресурсну базу – на відновлюваний та невідновлюваний; вихідний (ресурсна база і кадровий потенціал), набутий потенціал (технології, інновації, міграційні потоки).

У процесі реалізації виробничо-експортного потенціалу країни національний добробут зазнає впливу на рівні споживачів, виробників та держави. При цьому неспівпадіння вектора державних інтересів з цільовими орієнтирами окремих учасників ЗЕД стає передумовою структурних деформацій. Зважаючи на посилення напруження в цих стосунках, що пов'язане з глобалізаційними процесами, урядам потрібно знаходити збалансовану позицію в умовах загальної взаємозалежності інтересів окремих держав та власних інтересів у поєднанні з відповідальністю перед своїм народом за створення робочих місць, стабільність цін, справедливий розподіл доходів, забезпечення стабільних

темтів економічного зростання, збільшення доданої вартості продукції вітчизняної промисловості. Промисловість є одним з засобів досягнення цілей держави. Таке розширене поняття, окрім ресурсної складової, збагачує промисловий потенціал можливостями держави впливати на його розвиток.

Кількісним відображенням реалізованого потенціалу є обсяг торгівельних надходжень країни за звітний період, в основі яких, прямо або опосередковано знаходиться прибуткова частина платіжного балансу за винятком іноземних інвестицій, державної зовнішньої торгівності та інших кредитів. Експортний потенціал регіону виступає як складноорганізована динамічна категорія, структура якої складається з таких підсистем: внутрішнього потенціалу регіону, потенціалу експортних бар'єрів та потенціалу зарубіжних ринків. Окрім цього виробничо-експортний потенціал формується з таких компонент як ресурсно-сировинна, фінансова, організаційно-технічна, маркетингова, соціально-культурна, інфраструктурна, науково-інноваційна, інвестиційна [4]. Водночас виробничо-експортний потенціал регіону є підсистемою виробничо-експортного потенціалу країни.

На нашу думку, виробничо-експортний потенціал на рівні регіону можна визначити як максимальне задіяння виробничих потужностей, підприємницьких здібностей, сучасних технологій та набутих знань, у поєднанні з використанням можливостей внутрішнього та зовнішнього ринків для реалізації виготовленої конкурентної продукції, залучення інвестицій та підвищення рівня життя населення регіону. На макрорівні виробничо-експортний потенціал характеризується ефективністю міжгалузевих виробничих зв'язків між регіонами, встановлених з метою позиціонування країни на світових ринках, забезпечення якісного платіжного балансу, насичення ринків вітчизняною продукцією та підвищення рівня життя населення.

Значущість промисловості як системоформуючої галузі економіки підтверджується тим, що частка продукції реального сектора промисловості в загальній доданій вартості України становить 31,3%. Ефективне використання виробничо-експортного потенціалу країни пов'язане з раціональністю ведення зовнішньоекономічних операцій на рівні країни, ефективністю використання внутрішнього ринку країни, модернізацією основних фондів, детінізацією економіки України, створенням сприятливих соціальних передумов для зменшення диспропорцій економічного розвитку регіонів, що, в свою чергу, вимагає комплексного підходу. У виробничому потенціалі втілене ядро

підвищення конкурентоспроможності продукції, оскільки поєднання інвестування в нові технології та обладнання, розвинута наукову базу і реалізацію наукових розробок безпосередньо у виробництві та кадри відповідного рівня кваліфікації забезпечують можливості зростання випуску нової високотехнологічної, конкурентоспроможної, наукомісткої продукції [5, с. 130].

На сьогоднішній день не розроблено усталеного набору критеріїв оцінки ефективності використання виробничо-експортного потенціалу. Більшість методів не враховують вплив реалізації виробничо-експортного потенціалу на економічну безпеку країни, чи обмежені до використання лише на мікрорівні або на рівні галузі. При використанні кількісних показників залишається проблема визначення їх порогових значень.

З метою оцінки ефективності використання виробничо-експортного потенціалу використовують агреговані та неагреговані показники, що характеризують забезпеченість природними ресурсами, концентрацію виробництва певної продукції у ВРП, показники конкурентоспроможності продукції, попиту та пропозиції на світовому ринку.

Існуючі підходи до оцінки виробничо-експортного потенціалу можна згрупувати наступним чином:

- галузеві;
- регіональні;
- орієнтовані на макрорівень;
- комбіновані;
- ризикоорієнтовані;
- стрес-тестування;
- за вартістю системоформуючих компонентів;
- за обсягами виробництва;
- за обсягами експорту;
- за рівнем конкурентоспроможності продукції;
- за рівнем концентрації на одного контрагента;
- за часткою ринку та еластичністю попиту;
- за якістю зовнішньоекономічних контрактів.

Для врахування економічної безпеки реалізації виробничо-експортного потенціалу нами пропонується використання індикаторів, які уможливають здійснення аналізу на мікро-, мезо- та макрорівнях (див. формули 1–5):

$$УМП = \frac{ЗМП}{П} \times 100, \quad (1)$$

де $УМП$ – частка підприємств-учасників міжнародних проектів (%), $ЗМП$ – кількість підприємств, задіяних у міжнародних проектах, $П$ – загальна кількість підприємств;

$$ЧПТ = \frac{ПТ}{ЗКТЗ} \times 100, \quad (2)$$

де $ЧПТ$ – частка перемог вітчизняних підприємств у тендерах (міжнародних проектах), $ЗКТЗ$ – кількість поданих заявок на участь у тендерах, $ПТ$ – заявки що визнані кращими за результатами тендерів;

$$ЧВВР = \frac{ВР}{ВнР} \times 100, \quad (3)$$

де $ЧВВР$ – частка впроваджених вітчизняних розробок у загальній кількості впроваджених наукових розробок, $ВнР$ – кількість впроваджених розробок, $ВР$ – кількість вітчизняних розробок з числа впроваджених;

$$ЧІАП = \frac{ПМІ}{П} \times 100, \quad (4)$$

де $ЧІАП$ – частка інформаційно-активних підприємств, $П$ – загальна кількість підприємств, $ПМІ$ – кількість підприємств, інформація про які представлена в мережі Інтернет (включаючи інформацію щодо продукції, умов співпраці);

$$M = In - Ex + Im$$

$$DPMSH = (In - Ex) / M, \quad (5)$$

де M – обсяг ринку певної продукції, In – обсяг виготовленої продукції у межах країни чи регіону, Ex – експорт товарів країни (регіону), Im – імпорт товарів країни (регіону), $DPMSH$ – частка вітчизняної продукції на внутрішньому ринку.

Окрім цього, вважаємо за доцільне використання в аналізі реалізації виробничо-експортного потенціалу таких показників як частка впроваджених енергозберігальних технологій; рівень залежності виробництва від вітчизняної сировини; середня тривалість трудових відносин з одним підприємством (в розрізі галузей промисловості); індикатор пов'язаності галузей промисловості (кількість галузей промисловості, що використовують певний вітчизняний продукт для подальшої обробки); еластичність попиту на вітчизняну продукцію (на внутрішньому та зовнішньому ринках); частка виготовленої високотехно-

логічної продукції (у розрізі регіонів, галузей промисловості, окремого підприємства), зв'язаність регіонів з інвестиційної та кадрової точок зору – частка здійснених та залучених інвестицій в регіональному розрізі, частка залучених та вивільнених в інші регіони кадрів.

Ефективне використання виробничо-експортного потенціалу країни, техніко-технологічна модернізація вітчизняної промисловості, забезпечення ефективного використання реалізаційного потенціалу внутрішнього ринку дозволить зберегти стійкість національної економіки до зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечити стійке економічне зростання, контроль за використанням національних ресурсів. Забезпечення економічної безпеки країни тісно пов'язане з реалізацією її виробничо-експортного потенціалу, що впливає на макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу безпеку як складові економічної безпеки країни.

Слід зазначити, що здійснення зовнішньоекономічної діяльності сприяє доповненню структури виробничого споживання, нівелювання дисбалансів відтворення, зниження витрат на розробку, скорочення часу, необхідного для впровадження більш прогресивних видів продукції. У той же час, розширення співробітництва з індустріально-розвинутими країнами може створити загрозу реформозаміщення та зменшити інноваційну ефективність національної економіки.

Фактори впливу на виробничо-експортний потенціал можна поділити на зовнішні і внутрішні, при цьому зовнішні (незалежно від того на якому рівні знаходиться система – макро-, мікро- чи мезо-) є вище системи, тобто вплив на них або їх зміна з нижчого рівня цієї системи є утрудненим. На відміну від зовнішніх, внутрішні фактори впливу спричинені характерними особливостями самої системи і піддаються корекції «з середини». Вплив зовнішньоекономічної діяльності на економічне середовище залежить від рівня самостійності його агентів (учасників зовнішньоекономічних відносин). В ефективності реалізації виробничо-експортного потенціалу важливе значення має збалансованість потреб у товарах, які або відсутні, або представлені на внутрішньому ринку в малій кількості.

Конкурентоспроможність вітчизняної експортної продукції є недостатньою, про що свідчить зменшення частки продукції вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку. На шляху до оптимізації виробничо-експортного потенціалу та забезпечення економічної безпеки в процесі його реалізації важливим кроком є створення вітчизня-

них брендів, зміцнення довіри до них, здобуття визнання на зовнішніх ринках. Для цього необхідна регулярна участь у виставках, ярмарках, представлення в тематичних каталогах, розширення присутності вітчизняних виробників у глобальній мережі Інтернет, важливою є також підтримка доповнюючих галузей промисловості.

На рис. 1. представлено деякі чинники, що справляють вплив на реалізацію виробничо-експортного потенціалу як складової економічного потенціалу держави.

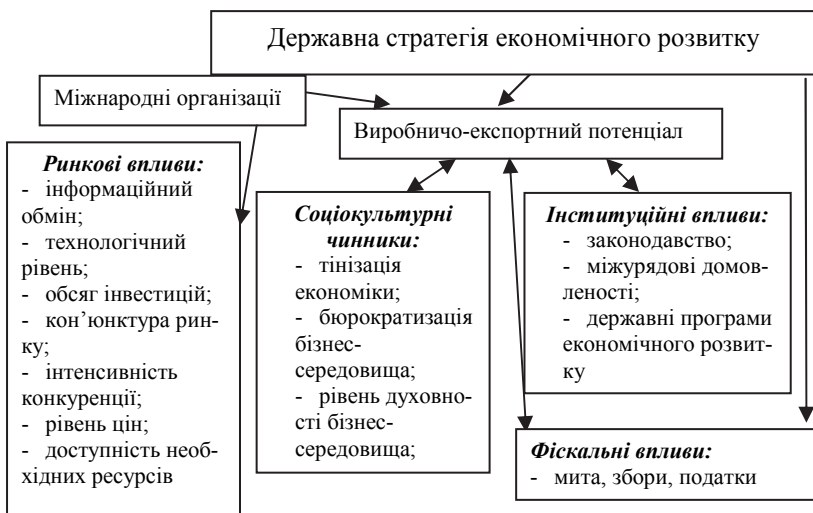

Рис. 1. Класифікація впливів на реалізацію виробничо-експортного потенціалу

На рисунку ресурсна компонента віднесена до групи ринкового впливу, оскільки нерівномірна ресурсна забезпеченість країн не є гальмівним чинником для розвитку виробничо-експортного потенціалу завдяки можливості імпортування необхідних ресурсів. У той же час слід зазначити значущість системоформувального впливу кадрової компоненти, що є частиною ресурсів, необхідних для розвитку виробничо-експортного потенціалу країни. Проблемним у розвитку вітчизняного виробничо-експортного потенціалу є залежність динаміки реального сектора економіки України від кон'юнктури на світових товарних та сировинних ринках, а також можливих коливань попиту на

продукцію вітчизняного експорту, зростання державного боргу та видатків на його обслуговування за умов необхідності нових запозичень для підтримки ліквідності державного бюджету і погашення чергових платежів за державними зобов'язаннями, від'ємне сальдо торгівельного балансу й незадовільні показники зовнішньої ліквідності, що сприяє подальшому нарощуванню валового зовнішнього боргу.

Розглядаючи шляхи отримання нових технологій підприємствами країни, можна зробити висновок, що максимальне використання вітчизняного наукового потенціалу відбувається через здійснення фундаментальних наукових розробок всередині країни. Менш ефективним джерелом, з огляду на використання можливостей вітчизняного інноваційного потенціалу, є наслідування іноземних технологічних розробок, ліцензування. Серед видів економічної діяльності, де зосереджена найбільша кількість підприємств, які мають три і більше передових технологій – виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин (25% підприємств галузі), виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку (12,9%), виробництво інших транспортних засобів (12%), виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників (11,5%), виробництво тютюнових виробів та виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерних матеріалів (по 11,1%).

Найпоширеніші передові технології, що застосовувались на вітчизняних підприємствах у 2009–2011 роках, наведені на рис. 2.

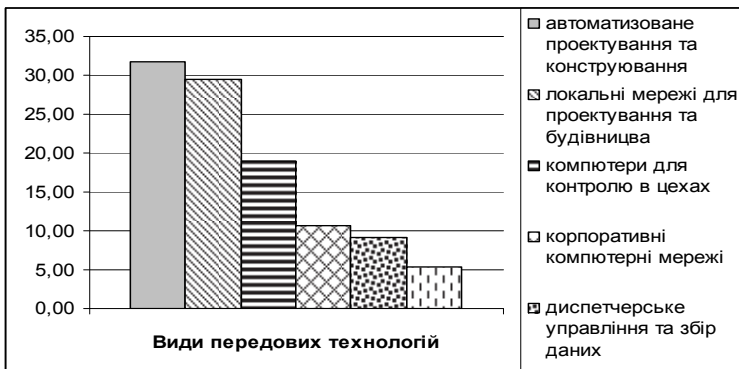

Рис. 2. Найпоширеніші передові технології, застосовувані на вітчизняних підприємствах у 2009–2011 рр., %

Джерело: [6].

За даними Державного комітету статистики України, серед застосовуваних передових технологій найпоширенішим є використання автоматизованого проектування та конструювання – 31,8% підприємств, локальні мережі для проектування та будівництва – 29,4%, комп'ютери для контролю в цехах – 18,9%, корпоративні комп'ютерні мережі – 10,7%, диспетчерське управління та збір даних – 9,2%, моделювання чи імітація технологій – 5,3%. Частка підприємств, що впроваджували інновації, скоротилась на 27,7% у порівнянні з 2000 р., на 82,5% зменшився обсяг освоєння виробництва нових видів продукції, в той же час спостерігається активізація впровадження нових технологічних процесів у порівнянні з 2000 р. Відбулось їх кількісне збільшення на 34,9% у порівнянні з 2000 р., 75% з яких є малодохідними ресурсозберігальними процесами, проте в порівнянні з даними країн СНД рівень промислового забруднення навколишнього середовища в Україні залишається досить значним, зокрема продуктами металовиробництва, хімічної та текстильної індустрії [6].

Кількість науковців, задіяних у розробках, скоротилась на 68,7% в порівнянні з даними 2000 р. Частка інноваційно-активних підприємств скоротилась на 28,9%. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності залишаються власні кошти підприємств – 65% та іноземні інвестиції – 19%, частка витрат на інноваційну діяльність за рахунок державного бюджету перебуває на рівні 2%. При збереженні такого розподілу, а також зважаючи на те, що в Україні типовим є значення даного показника на рівні 0,3 – 0,5% ВВП, не досягається економічно-ефективне функціонування науки (яке розпочинається з обсягів її фінансування на рівні не менше 0,9% ВВП країни). Зважаючи на значну частку гінзації економіки для України, на думку експертів, цей показник повинен становити не менше 1,7%. Серед видів економічної діяльності, значна частина яких працює з найстарішими технологіями зазначимо виробництво коксу, продуктів нафтопереробки (36,4% підприємств виду діяльності) та виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (27,8%), металургійне виробництво (20,8%). Криза 2008 р. стала причиною відкладення масштабних інвестиційних проєктів, проте з початку 2011 р. розпочато опрацювання інвестиційних програм на великих промислових підприємствах, серед яких «Метінвест Холдинг» та «АрселорМітал, Кривий Ріг» [6; 7].

За методами впровадження передових промислових технологій на вітчизняних підприємствах перевага надається купівлі готового обладнання – 52,7%, вдосконаленню наявних технологій – 25,6%,

самостійній розробці якісно нових технологій 10,6%, сумісній розробці нових технологій підприємствами – 6,2%, придбанню ліцензій – 5,0% [6].

Однією з проблем на шляху підвищення ефективності вітчизняного виробничо-експортного потенціалу є висока енергоємність виробництва та недостатня ефективність використання енергоресурсів. Порівняння енерговитрат вітчизняного виробництва деяких товарів з виготовленням аналогічних товарів в країнах-партнерах виявило, що енерговитратність виробництва аміаку в РФ в порівнянні з Україною є меншою на 40%, економічність аналогічного виробництва в США досягає 65%.

В порівнянні з Україною виробництво чавуну в країнах ЄС, Японії та США в середньому на 30% менш енерговитратне; виробництво сталі в РФ на 14% менш енергозатратне, а в США – на 60% [8–10].

Зміни енергоємності зазвичай пов'язані з технологічними змінами у виробництві продукції або із змінами обсягів (інтенсивності) виробництва.

Основним джерелом оновлення основних фондів та фінансування природоохоронних заходів залишаються власні кошти підприємств через поточний і капітальний ремонт. Це обмежує стабільність можливості модернізації, оскільки за 2009 р. загальний фінансовий результат підприємств був негативним і становив 31,6 млрд грн, а спад виробництва зменшує суму амортизаційних відрахувань [6; 8; 11].

Зважаючи на незначну частку фінансування інноваційної діяльності, прямий вплив держави на розвиток пріоритетних наукових напрямів є недостатнім для істотних зрушень та слідуванню визначеним пріоритетам розвитку промисловості. Ще однією перешкодою ефективного інноваційного розвитку економіки та реалізації виробничо-експортного потенціалу є недостатній зв'язок між бізнес-середовищем та навчальними установами.

За результатами дослідження The Boston Consulting Group значення даного показника для України є нижчим за середнє [9].

Найбільш цільний зв'язок між закладами освіти та бізнес-середовищем спостерігається у Швейцарії, Фінляндії, Швеції.

У вітчизняній промисловості має місце нерівномірний розподіл частки продукції, що є новою лише для підприємства, а не для ринку (див. рис. 3).

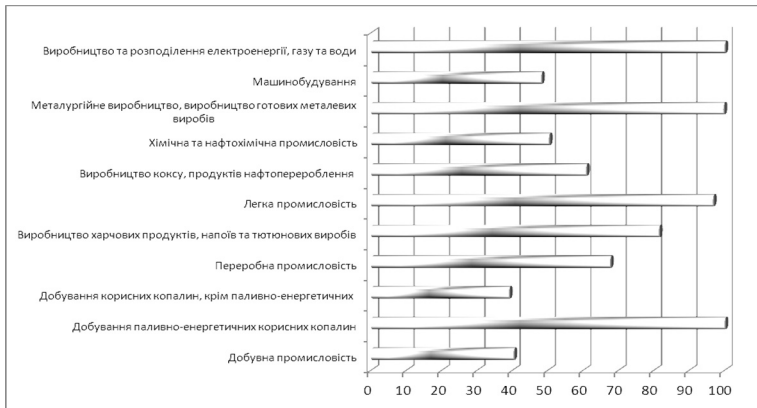

Рис. 3. Частка інноваційної продукції, що була новою тільки для підприємства, 2010 р., %

Джерело: [6].

Аналіз структури виробництва та експорту України свідчить про певну деградацію, однією з причин якої є власне проблеми якості. В Україні спостерігається тенденція, коли успішними є виробництва, що випускають кінцевий продукт високого ступеня затребуваності, або монополісти певного сегмента, третя категорія підприємств, продукція яких затребувана за кордоном, забезпечують стабільну прибуткову діяльність та розвиток, пов'язаний з унікальною виробничою базою (до яких можна віднести такі компанії як «Мотор Січ», «Лугансктепловоз», «Турбоатом», Сумське НПО ім. Фрунзе, «Южмаш», «Новокраматорський машзавод», «АвтоКрАЗ») [7].

До категорії підприємств, що забезпечують потребу внутрішнього ринку, належать виробники міського транспорту, металургійного та гірничо-шахтного машинобудування.

Специфіка формування вітчизняного ВЕП на низькоконкурентних ринках представлена на рис. 4.

Вітчизняна продукція представлена на ринках 184 країн. Основними країнами-партнерами за зовнішньоторговельними операціями є країни СНД.

Найбільший обсяг експортних поставок здійснювався до Російської Федерації – 26,6% від загального обсягу експорту, Туреччини – 6,2%, Італії – 5,2%, Польщі – 4,3%, Білорусі та Індії – по 3,3%, Китаю – 3,2%.

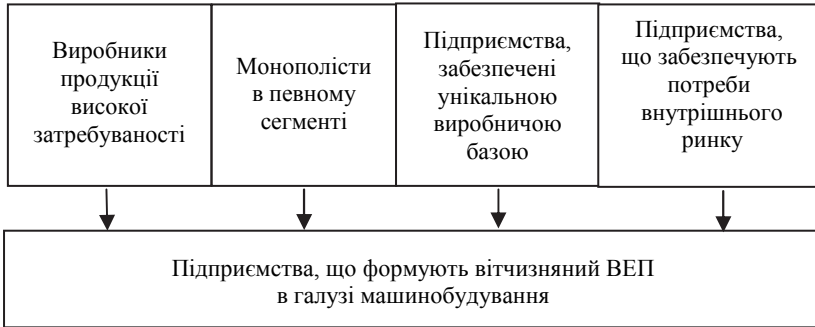

Рис. 4. Специфіка формування вітчизняного ВВП на низькоконкурентних ринках

Основу товарної структури українського експорту складають чорні метали та вироби з них – 33,4% від загального обсягу експорту.

Частка мінеральних продуктів в обсязі експорту становить 13,1%, продуктів хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 9%, механічного та електричного обладнання – 8,9%, транспортні засоби та шляхове обладнання – 6,8%, продукти рослинного походження – 6,6%, жири та олії тваринного або рослинного походження – 6,3% [6; 12].

На рис. 5 наведено узагальнення проблемних аспектів, що знижують ефективність розвитку вітчизняного виробничо-експортного потенціалу та негативно впливають на рівень економічної безпеки в процесі його реалізації.

Зважаючи на незадовільний стан платіжного балансу України, стрімке звуження присутності вітчизняних товарів на внутрішньому ринку у високотехнологічних галузях промисловості, машинобудування та легкій промисловості та дисбаланс у структурі інвестиційних надходжень в країну для забезпечення економічної безпеки при подальшому використанні виробничо-експортного потенціалу необхідно забезпечити рівновагу між пропозицією та попитом на товари і послуги за допомогою цінових механізмів.

Окрім цього важливе значення має недопущення критичного зниження частки вітчизняних товарів на внутрішньому ринку, що призводить до поглиблення структурних деформацій в економіці країни, збільшення імпортозалежності.

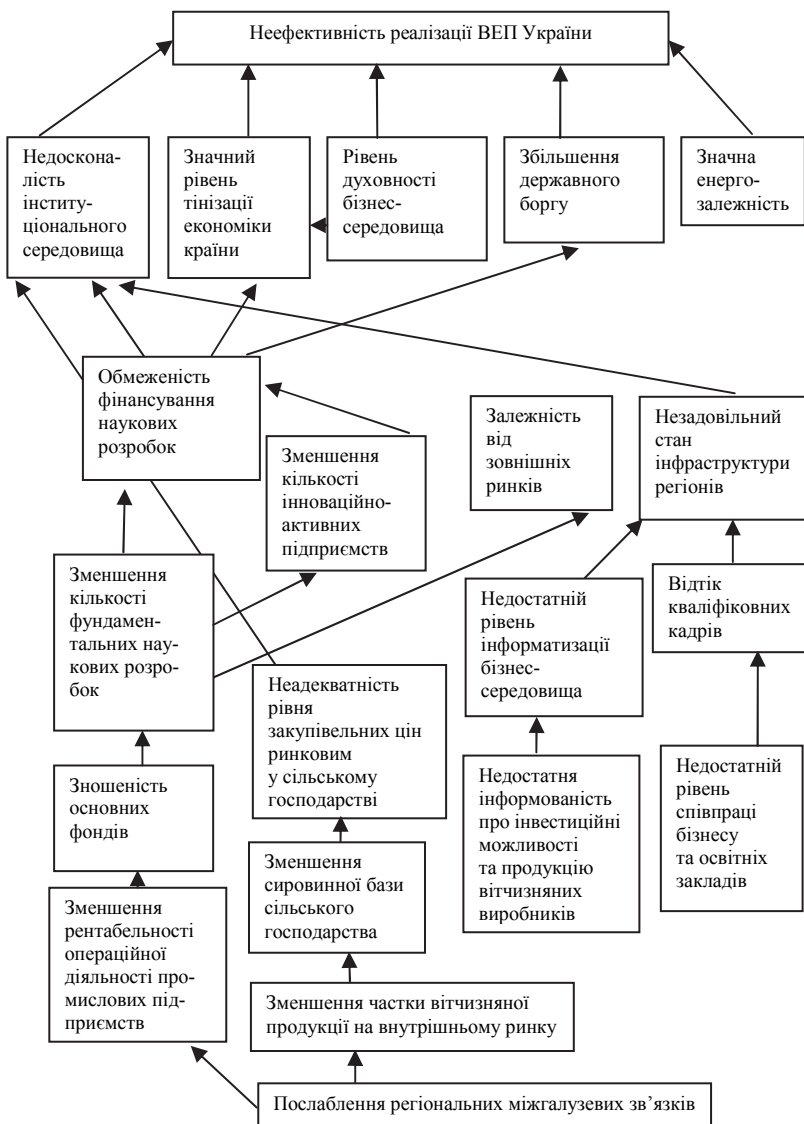

Рис. 5. Дерево проблем розвитку вітчизняного виробничо-експортного потенціалу

Висновки. Для ефективного розвитку виробничо-експортного потенціалу та забезпечення економічної безпеки в процесі його використання потрібне застосування фіскальних та адміністративних інструментів, ефективна соціальна політика, зниження рівня корупції, високий професійний рівень структур державної влади, а також урахування впливів на реалізацію виробничо-експортного потенціалу і загрози для його розвитку.

З метою забезпечення економічної безпеки в процесі реалізації виробничо-експортного потенціалу важливим є розгляд інвестицій на предмет відповідності державній стратегії економічного розвитку, критичності впливу іноземного капіталу, безпеки продажу продуктів програмного та технічного забезпечення та інформаційних технологій країні чи групі країн з огляду на національну безпеку та репутацію України.

1. Мельник Т. Экспортный потенциал Украины: методология оценки та анализ / Т. Мельник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_8_9/.10_Melnuk1.pdf

2. Шаповал С.М. Економічна оцінка експорту товару: монографія / С.М. Шаповал, Т.О. Негрій. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2008. – 106 с.

3. Kozmenko S. Investment provision of innovative development in Ukraine [Text] / S. Kozmenko, T. Vasylyeva // Problems and Perspectives in Management. – 2008. – Volume 6. Issue 1. – P. 4–10.

4. Сейфулаева М. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики / М. Сейфулаева, В. Капицин // Маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 3–7.

5. Мазаракі А.А. Управління експортним потенціалом України: монографія / А.А. Мазаракі. – К.: Нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 210 с.

6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Экономические известия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eizvestia.com>

8. World databank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org>

9. The Boston Consulting Group. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bcg.com>

10. Undata. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.un.org>

11. Офіційний сайт Wordsteel Association. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldsteel.org/?action=stats_search

12. Офіційний сайт SteelOrbis. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.steelorbis.com>